

Драган К. Вукчевић*

СОЦИОЛОШКИ ПРИСТУП ПРАВУ У РАДОВИМА ПЕТРА Ђ. СТОЈАНОВИЋА

Проучавајући, почетком овог вијека, живот и обичаје домородаца Западног Пацифика, један од значајнијих антрополога овог вијека, Бронислав Малиновски, открио је систем размјене, који је на њиховом језику имао назив „Кула”. Била је то церемонијална размјена наруквица и огрлица, која се непрекидно одвијала међу урођеницима. У њој су они знали своје мотиве и схватали смисао појединих дјелатности, као и правила која се примјењују у размјени. Али облик, значај и смисао читаве институције остајали су ван домашаја њихове свијести. Чак ни најинтелигентнији међу њима нису могли да досегну значај и створе јасну слику о „Кули”. То је зато, каже њихов истраживач, јер се крећу **унутар** њених оквира. На одређени начин су заробљени њоме, и не могу да је сагледају споља.

Иако нам се, понекада, чини да се суштински разликујемо од наших далеких предака, то увијек и није тако. Остаци таквог мишљења, у другачијем облику и прерушени, дио су савременог човјека и његовог погледа на свијет. Један од примјера таквог схватања појава, среће се и у савременој правној науци. То је нормативизам у праву, таква мисао — чији је хоризонт ограничен нормом, а домет одређен њиховим системом. То је тумачење права које остаје унутар нормативног, не настојећи да га сагледа споља, као дио нечег ширег и обухватнијег, у чему и нормативно добија своје значење и смисао.

Наспрам таквом схватању права и правних појава имамо социолошко тумачење права. Кроз тај приступ се нормативно,

---

* Мр Драган К. Вукчевић, Правни факултет, Подгорица.

свијет норми, проучава као дио ширег система — друштва. Тиме се превладава ограниченост нормативистичког приступа, и открива оно што он — не да неће, већ не може да открије.

Између ова два приступа праву, од настанка правне науке, води се спор, у различитим облицима и са неизвјесним исходом. Тај процес није ни до данас окончан. И пред сваким правним писцем отварају се ова два пута.¹

Писац чијем се дјелом бавимо — Петар Ђ. Стојановић, на тој раскрсници путева правне науке, и схватања права, определио се за социолошки приступ и социолошко тумачење права.² Ишчитавајући његове радове, чини се да се њихова суштина може изразити кроз одговоре на три питања. Прво питање је шта је предмет интересовања и проучавања у радовима П. Стојановића. Друго, како он приступа предмету и како га изучава. И треће, у чему је допринос правној науци писца чији нас радови интересују. Овај рад је покушај да се одговори на та питања.

I

1. Основни предмет проучавања у свим радовима П. Стојановића је процес претварања родовско-племенског у грађанско друштво у Црној Гори, као и одраз те трансформације на право и правне институте. Писац ову велику социјалну драму рађања индивидуалног из колективног проучава у периоду од краја XVIII до почетка XX вијека. Сви његови радови су смјештени у тај предметни и временски оквир. Сви они обрађују, из појединих углова и из различитих аспеката, кроз судбину различитих института, драматичан процес рађања индивидуе, као правног, моралног и социјалног субјекта.³

Природно је да сам предмет проучавања захтијева и примјену одговарајућих метода. Читав процес се посматра и прати преко одређених показатеља, одн. појава преко којих се утврђује правац и динамика токова права и друштва. Наравно, треба имати на уму да се ради о свеобухватном процесу. Он има своју економску, социолошку, правну, антрополошку, психолошку, културолошку страну. И не само њих. Он прожима цјелокупни друштвени и лични живот. Он не оставља ништа

¹ Рјешење није у избору или — или. Крајности, од којих једну, у теорији, оличава дјело Х. Келзена, а другу радови П. И. Стучке, су неприхватљиви. Зато се залажемо за суштинско разликовање два питања. Једно је питање шта је право, а друго је питање како право треба проучавати. Ова два питања су повезана, али нису иста.

² На жалост, услед све наглашенијег нормативизма у правним наукама, писци који заступају социолошки приступ и социолошко схватање права (што треба разликовати) нису бројни. Наравно, и та чињеница се може социолошки објаснити.

³ Тај процес и на крају овог вијека није завршен. И сами смо учесници једне од његових етапа развоја.

недирнуто. Нико није по страни, нити ван тога. Једноставно речено, мијења се свијет и слика о њему. Ствара се нови систем вриједности.⁴

То је један од оних тектонских потреса у животу и свијести једног друштва, који се запажа код многих народа у сличном периоду. На развалинама једног свијета рађао се нови.

Писца у наведеном процесу занима, прије свега, правна и социолошка страна. Зато нам се чини оправданим да показатеље, појаве преко којих се прати судбина ових процеса, подијелимо на социолошке и нормативно-правне. Они су у стварности повезани и међусобно се преплићу, али их ми издвајамо да би их боље анализирали и проучили.

2. Од **социолошких аспеката и показатеља**, чини нам се, да четири имају посебан значај. То су: својина, власт (тачније заснивање државне власти), социјална слојевитост и сродство (сроднички односи). Поменуте појаве нису значајне само у друштву које посматрамо. Оне су, готово, у сваком друштву међу најзначајнијим институтима. У њима се крије тајна структуре и динамике једне заједнице. Њихова анализа је кључ и за разумијевање друштвених и правних промјена у Црној Гори, у назначеном периоду.

Својина, као и начин привређивања, у чијем се основу она налази, је институт који има, током времена, веома различиту садржину, и испољава се кроз различите облике. Што идемо даље у нашу прошлост, то више уочавамо значај и доминантност колективне својине, као и сточарства као пране привређивања.⁵ Таква својина и привреда изазивају и много већу солидарност у друштву.⁶ Тачније, по мишљењу писца, између облика својине и друштвене организације постоји органско јединство.⁷ Појединац је утопљен у колектив. Такав је и његов правни субјективитет. Он није самосталан, већ се јавља као представник уже или шире друштвене групе.

⁴ Писац резултат тог процеса једноставно саопштава: „Новац све више, и чвршће него крвно сродство, повезује људе“, НАСТАЈАЊЕ СА-ВРЕМЕНОГ ПРАВА У ЦРНОЈ ГОРИ (1850—1900), ЦАНУ, Титоград, 1991, стр. 118.

⁵ „Сточарство одговара ратничкој привреди — стадо је покретљиво и лако се склања од непријатеља“, ОДНОС ЦРНОГОРАЦА ПРЕМА НЕКИМ ЗАНАТИМА, Гласник цетињских музеја, књ. XI, 1978, стр. 63.

⁶ „Код сточара је зато развијенији социјални осјећај него код земљорадника. Везаност за земљу мобилизира и има за посљедицу индивидуалистичку оријентацију“, исто стр. 64

⁷ „У органској вези са карактером својине у Црној Гори, сјеверној Албанији и Боки је повезаност родовско-територијалних колектива у друштвеној свијести. Та повезаност је чвршћа у условима колективне својине и одјек је некадашње чврсте компактности рода. Она се дуже и упорније држи него имовинска повезаност/, ПРАВО ПРЕЧЕ КУПОВИНЕ КАО ИЗРАЗ КОЛЕКТИВНЕ ДРУШТВЕНЕ СВИЈЕСТИ У ЦРНОЈ ГОРИ, СЈЕВЕРНОЈ АЛБАНИЈИ И БОКИ (Прилог историјско-социолошкој анализи проблема), Историјски записи, 1/1981, стр. 16

Иако је такво стање било на почетку посматраног периода у Црној Гори, неправедно би било рећи да није постојала, макар у зачетку, и приватна својина. Зато писац тврди да, у стварности, постоје двојни својински облици.⁸ Тиме се истиче чињеница преплитања родовског и приватносвојинског. У стварности постоји компромис једног и другог.⁹

Залажући се за објективан и реалан приступ проучавању права и друштва у некадашњој Црној Гори, писац се бори против стварања идеализоване и романтичарске слике о нашој прошлости. Зато он истиче веома честу повреду својине у животу. „Лупештина“ је била велико зло.¹⁰ Чак, шта више, требало се борити против схватања о легитимности крађе.¹¹ Да би се сузбило такво стање примјењиване су и бесчастеће казне, као што је тољагање.

Анализирајући својинске облике писац настоји да утврди тенденцију у њиховом развоју. Она се састоји, по његовом мишљењу у све већем снажењу и све потпунијој заштити приватне својине, на рачун родовске, колективне својине. Ту тенденцију су изразили и учврстили и први црногорски законици.¹² Тај процес се у свој драматичности може пратити и кроз пропадање задруга и диобу кућа.¹³ Друштво навикнуто на ритам колективног начина живљења са тугом прати нестајање једног свијета односа и вриједности, рушења нечега, и у њима, и око њих.¹⁴

Треба имати на уму, да је посматрани период, од краја XVIII до почетка XX вијека, само „исјечак“, етапа у развоју својинских односа. Он не почиње са почетним периодом посмат-

⁸ „Унутар колектива постоје двојни својински облици... Ова два својинска облика се међусобно искључују, али и прожимају“, исто, стр. 14.

⁹ „Нема „чисто“ родовских ни „чисто“ приватносвојинских односа. Друштвене установе (економске, моралне, правне) компромис су „старог“ и „новог“, исто, стр. 64.

¹⁰ „Лупештина је зло првога реда које потреса црногорско друштво преко читавог XIX вијека“, СУЗБИЈАЊЕ ЛУПЕШТИНЕ И КАЗНА ТОЉАГАЊЕМ У ЦРНОГОРСКОМ ПРАВУ, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 3/1975, стр. 377.

¹¹ „Теже од свега је искоријенити схватање о легитимности крађе“, исто, стр. 385.

¹² „Општа оријентација Законика (Даниловог — Д. В.) је у сузбијању „колективизма“ у друштвеним односима и у конституисању вриједности које одговарају потребама приватно-својинског друштва“, ЗАКОНИЦИ ВЛАДИКЕ ПЕТРА I И ДАНИЛОВ ЗАКОНИК, Цетиње, 1982, стр. 54.

¹³ „У Црној Гори, у првој половини и средином XIX вијека, масовно пропадају задруге. Колективна својина широким друштвеним група (кућне заједнице, братства, племена) нагрижена је приватно-својинским односима који су у настајању“, исто, стр. 67.

¹⁴ „Народ жали и диобу великих кућних задруга... То је рефлекс отпора распадању рода у друштвеној свијести“, ОБИЧАЈИ НАРОДНОГ ЖАЉЕЊА И ЊИХОВИ ДРУШТВЕНИ КОРИЈЕНИ У ЦРНОЈ ГОРИ И СЈЕВЕРНОЈ АЛБАНИЈИ, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, ЈАЗУ, књ. 48, 1980, стр. 187.

рања. Он се и не завршава са почетком овог вијека. Писац истиче, да иако временом јача приватна својина, она није дефинитивно уобличена¹⁵ све до краја постојања самосталне црногорске државе.

На тај начин, проучавајући развој својинских односа, писац на обиљу грађе, указује на дијалектику развоја својине у Црној Гори, показујући сву сложеност и драматичност тог процеса, и јасно назначујући његове тенденције.

3. Упоредо са процесом трансформације својине, и распадањем родовско-племенског друштва, текао је и **процес настајања државне власти**. Тачније, то су два аспекта једног истог процеса. Власт се, од мноштва ситних колективних субјеката, почела концентрисати у руке једног владара. Зачињала се централизована државна власт, која ће, тек крајем XIX вијека бити и међународно призната.¹⁶ Био је то веома дуготрајан и, на жалост, често веома суров процес.¹⁷

Са социолошке стране посматран, тај процес је праћен раслојавањем, с једне стране, и бројним отпорима појединих дјелова друштва, области и слојева, с друге стране. Друштво се корјенито мијењало. Родовско-племенску власт су смјењивали државни органи. Племеници су се претварали у поданике. Све је то ишло доста споро и праћено великим отпорима. Али те токове нико није могао зауставити. Њих је, са своје стране, подржавала и Црква.¹⁸

Настајање државе није био процес који је изазивао последице само према унутра, већ је мијењао односе и са сусједним државама. Укључивање у међународне токове захтијевало је и усвајање стандарда који важе у том свијету.¹⁹ Зато писац често указује на разапетост владара Црне Горе између тежње

¹⁵ „Приватна својина у Црној Гори није стигла да се развије до свог апсолутног значења“, ПЕДЕСЕТ ГОДИНА „ПРАВНОГ ЗБОРНИКА“ (1933—1983), Цетиње, 1984, стр. 18.

¹⁶ Видјети НАСТАЈАЊЕ МЕЂУНАРОДНОГ СУБЈЕКТИВИТЕТА ЦРНЕ ГОРЕ, Анали Правног факултета у Београду, 4/1977, стр. 485—501.

¹⁷ Видјети НАСТАЈАЊЕ САВРЕМЕНОГ ПРАВА... , стр. 13—14.

¹⁸ Распад родовске својине Црква је користила за увећање своје имовине. „Интерес цркве у Црној Гори је стога у слабењу и распаду колективних, родовско-племенских облика живота и у настојању друштва приватне својине“, Законик ВЛАДИКЕ ПЕТРА I..., стр. 18. О проблему мјеста Цркве у црногорском друштву видјети НЕКИ ПРОБЛЕМИ ПОЛОЖАЈА И УЛОГЕ ЦРКВЕ И ЦРКВЕНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ, Историјски записи, 3—4/1973, стр. 291—312.

¹⁹ „Битно измијењени међународни положај Црне Горе. У познијим деценијама XIX вијека, императивно је тражио да се њено законодавство усклади са развијеним законодавством сусједних држава (Турске и Аустрије) „ПРИМЈЕНА ОПШТЕГ ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА ЗА КЊАЖЕВИНУ ЦРНУ ГОРУ (1888), Гласник Одјелења друштвених наука ЦАНУ, књ. 5, 1987, стр. 11.

ка све већој „европеизацији”, с једне стране, и ниским степеном друштвеног развоја и свијести, с друге стране.²⁰

У овом веома сложенем процесу, писац запажа тенденцију да приватно-правне односе, на почетку развоја, више регулише обичајно право, док се држава више ангажује на регулисању кривично-правних односа.²¹

Процес настајања државе и њених органа у Црној Гори, по мишљењу писца, веома је захвалан за изучавање.²² Ту се веома прегледно могу посматрати процеси и појаве, наравно, уз услов да се све то ради уз брижљиво прикупљену грађу. Такво изучавање би допринијело и квалитетнијим теоријским закључцима о настанку државе и права. Проучавајући те догађаје и процесе, П. Стојановић је настојао да сазна и покаже њихову друштвену позадину, да открије њихов социолошки контекст.

4. Кроз процес настајања државне власти писац запажа и односе разних социјалних слојева и група. Тиме се настоји превазићи нереална и романтичарска представа о социјалној једнакости и јединствености црногорског друштва. Јасно се истиче значај и дубина **процеса раслојавања**. Запажа се, постепено, издвајање богатијег слоја људи, власника економских добара, и носилаца власти на одређеној територији. И земља и стока се концентришу у рукама газда, појединих манастира и главарског слоја.²³ Они постају и носиоци власти, која се испољава, прије свега, кроз функцију суђења.²⁴

Процес раслојавања има, на свом другом полу, све већу масу сиромашних људи. Јавља се зеленашење и презадуженост.²⁵ То изазива све веће иселјавање радне снаге из Црне Горе. Истовремено, све сиромашнија маса становништва, врши притисак на комунице и захтијева њихову диобу и парцелисање.²⁶ Настају сукоби међу групама и појединцима. У њима подлијежу

²⁰ Видјети ОБИЧАЈИ СЈЕЧЕ ГЛАВЕ И КИДАЊА НОСА У ЦРНОГОРСКО-ТУРСКОМ РАТОВАЊУ, Историјски записи, 2/1979, стр. 89—90.

²¹ Видјети НАСТАЈАЊЕ САВРЕМЕНОГ ПРАВА..., стр. 46.

²² „Опште законитости у процесу рађања и настанка модерне државе и права могу се овдје посматрати, тако рећи, непосредно... Држава и право настајали су овдје на основици, иако не класичног, родовско-племенског друштва“, ЗАКОНИК ВЛАДИКЕ ПЕТРА I..., стр. 7.

²³ Видјети СЕЗОНСКА КРЕТАЊА СТОЧАРА И КОМУНИЦЕ У ОБИЧАЈИМА И ПРОПИСИМА ЦРНЕ ГОРЕ, Историјски записи, 1/1976, стр. 15.

²⁴ „Премоћ у суду имају моћније братственичке групе — („јачица“) између којих се бирају судије и главари“, НАСТАЈАЊЕ САВРЕМЕНОГ ПРАВА..., стр. 78.

²⁵ Исто, стр. 122—129. На другом мјесту писац истиче: „Процес оштрог имовинског раслојавања црногорског друштва у другој половини XIX вијека изазвао је осиромашење и масовну презадуженост сељаштва“, ОДНОС ЦРНОГОРАЦА ПРЕМА НЕКИМ ЗАНАТИМА, стр. 67.

²⁶ Видјети СЕЗОНСКА КРЕТАЊА СТОЧАРА..., стр. 16.

економски слабији и малобројнији колективи.²⁷ А такви исходи, опет, значе даље и дубље повећање јаза међу појединцима и слојевима.

Писац на бројним правним институтима показује како се они, са протоком времена, претварају у своју супротност. Како се од средства против већег раслојавања претварају у инструмент прикривене експлоатације. То је случај са правом прече куповине,²⁸ као и са појединим уговорима производне сарадње у сточарству.²⁹ Од установа заштите солидарности, они постају средство даљег раслојавања и све веће имовинске неједнакости.

Такво стање изазива нестабилност, зато и држава почиње да интервенише. Она врши појачану контролу промета некретнинама. Настоји да заштити ситан посјед, јер његовим пропадањем слаби, како економска, тако и борбена снага земље.³⁰ Но, ради се о процесима који се не могу зауставити. Родовску солидарност и крвне везе све више замјењују лични егоизам и економски интереси.³¹

5. Са наведеним промјенама мијења се и значај сродства и сродничких односа. Они су дуго времена били основа цјелокупног друштва и најзначајнија веза међу људима. Постепено, њих замјењује територијални принцип и економски интерес. Промјена значаја сродства и сродничких односа, у радовима П. Стојановића, најјасније се може пратити кроз промјену положаја жене и кроз развој институције крвне освете.

Једна од тема којој је ~~повећана~~ изузетна пажња, у радовима које анализирамо, је **положај жене у праву Црне Горе**. Писац сматра да је развој личног субјективитета жене, у црногорском праву, један од најбољих показатеља развоја цјелокупног друштва у Црној Гори.³² Кроз стварање правног субјективитета жене може се веома добро посматрати и трансформација црногорске породице, њено све веће индивидуализирање. Она постаје све ужа, а појединци у њој са све већим правима.

²⁷ Видјети НАСТАЈАЊЕ САВРЕМЕНОГ ПРАВА..., стр. 87.

²⁸ „Првобитно је то реакција на распад некада егалитарног родовског друштва. У својој доцнијој — умирућој фази, првокуп се претвара у своју супротност и прикривена је форма за раслојавање друштва на слој богатих и већину сиромашних“, ПРАВО ПРЕЧЕ КУПОВИНЕ..., стр. 86.

²⁹ „Иза привидне једнакости странака у уговорном односу крије се њихова стварна неједнакост. У крилу ових уговора, у специфичном виду, под архаичном формом, сазријевају елементи најамних односа и грубог искоришћавања масе пролетаризованог сељаштва“, СЕЗОНСКА КРЕТАЊА..., стр. 34—35.

³⁰ Видјети НАСТАЈАЊЕ САВРЕМЕНОГ ПРАВА..., стр. 68.

³¹ „Одлучује богатство, родбинска веза је подређена“, исто, стр. 69.

³² Видјети ЛИЧНИ СУБЈЕКТИВИТЕТ ЦРНОГОРСКЕ ЖЕНЕ У XVIII, XIX И НА ПОЧЕТКУ XX ВИЈЕКА, Историјски записи, 3—4/1974, стр. 216. На другом мјесту писац ће истаћи да је насљедно право жене најбољи показатељ заснивања приватно-правних односа, НАСТАЈАЊЕ САВРЕМЕНОГ ПРАВА..., стр. 137.

То је повезано и са начином привређивања. Земљорадња све више добија на значају. Зато писац везује положај жене за одговарајуће својинске облике. Другачији је њен положај у задружној, од оног који она има у инокосној породици.³³

Са процесом раслојавања друштва и са нестајањем кућних задруга, нарочито крајем XIX вијека, личност дјевојке и жене се све више еманципује од колектива.³⁴ Њен субјективитет је све потпунији. Она самосталније ступа у друштвени живот и све сигурније учествује у правном промету.

Наравно, све те промјене писац посматра као дуготрајан процес. Он указује на чињеницу да су мушкарац и жена фактички имали доста различит положај. То је видљиво на генези тзв. удовичког и удовчевог права плодуюживања,³⁵ у случају прељубе,³⁶ као и у случајевима жаљења за умрлим.³⁷ Зато писац и не тврди да је постојала њихова стварна једнакост. Он само покушава да открије узроке и тенденције изједначавања жене у црногорском праву. У позадини тог процеса, он открива, прије свега, економске мотиве, потребе и интересе.³⁸

Упркос таквој тенденцији, није чудновато што и на крају XIX вијека имамо чињеницу имовинске потчињености жене мужу, као и случај да се она само изузетно јавља као наследник некретнина.³⁹ Дакле, и поред формалне једнакости постојала је фактичка неравноправност.⁴⁰

Институт који служи као један од показатеља промјене значаја сродства и сродничких односа у некадашњем црногорс-

³³ Видјети ЛИЧНИ СУБЈЕКТИВИТЕТ ЦРНОГОРСКЕ ЖЕНЕ..., стр. 213. Такво стање се одражавало и на удају дјевојке, као и на оно што је она носила из свога рода, ОПРЕМА ДЈЕВОЈКЕ ПРИЛИКОМ УДАЈЕ И ЊЕНО ПРАВО НА „МИРАЗ“ У БИВШОЈ ЦРНОЈ ГОРИ, „Токови“, Иванград, 2—3/1971, стр. 136.

³⁴ Видјети ДЈЕВОЈКА И ЊЕНО ПРАВО НА ИЗДРЖАВАЊЕ У БИВШОЈ ЦРНОЈ ГОРИ, „Токови“, 1—2/1972, стр. 83.

³⁵ Видјети УДОВИЦА И УДОВИЧКО ПРАВО ПЛОДОУЖИВАЊА У ЦРНОЈ ГОРИ, Правни зборник, Титоград, 1—2/1969, стр. 76—85.

³⁶ Видјети ПРЕЉУБА КАО ПОВРЕДА БРАЧНЕ ВЈЕРНОСТИ У ПРОПИСИМА И ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ БИВШЕ ЦРНЕ ГОРЕ, Гласник цетињских музеја, 5/1972., стр. 275. Положај жене је био неповољнији и приликом распуста брака, РАСПУСТ БРАКА И ЊЕГОВИ ДРУШТВЕНИ КОРИЈЕНИ У ЦРНОЈ ГОРИ, Гласник цетињских музеја, 7/1974, стр. 53—76.

³⁷ Видјети ОБИЧАЈИ НАРОДНОГ ЖАЉЕЊА..., стр. 177.

³⁸ И на примјеру завјетованих дјевојака — тобелија то је очигледно: „У позадини завјетованих дјевојака, у потоње доба, све више су непосредни економски мотиви. То потврђује и тобелија чији је основни циљ да заштити имовински интерес њене мајке“, ЗАВЈЕТОВАЊЕ ДЈЕВОЈКЕ — ТОВЕЛИЈЕ У ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ ЦРНЕ ГОРЕ И СЈЕВЕРНЕ АЛБАНИЈЕ, Зборник Правног факултета у Титограду, 1/1976, стр. 45.

³⁹ Видјети ИМОВИНСКО-ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ЦРНОГОРСКЕ ЖЕНЕ У БРАКУ, Историјски записи, 1/1975, стр. 124.

⁴⁰ Видјети ЛИЧНИ СУБЈЕКТИВИТЕТ ЦРНОГОРСКЕ ЖЕНЕ..., стр. 237.

ком друштву је и **крвна освета**. Писац посебно инсистира на посматрању крвне освете у њеном развоју,⁴¹ указује на потребу њеног динамичког сагледавања. А такво посматрање нам открива чињеницу да је њен субјект и објект, у почетку, била шира или ужа друштвена група.⁴² У првобитној фази (до средине XIX вијека у Црној Гори, а у сјеверној Албанији и до краја вијека) за убиства одговарају колективи. Касније се одговорност све више индивидуализује.⁴³

Упоредо са јачањем имовинско-правних односа и учвршћивањем приватне својине, све више добија на значају и имовински аспект⁴⁴ крвне освете. То је уочљиво приликом умира. Робноовчани односи свуда продиру, све добија своју цијену. У таквим погодбама главарски слој гледа прилику за сопствено богаћење.

Писац посебно истиче настојање државе да сузбије и искоријени крвну освету.⁴⁵ Држава, која се формира, за основни циљ узима ред и сигурност. Крвна освета то нарушава. Код сусједних држава такво стање ствара представу о неспособности власти да заведу ред, што утиче на углед Црне Горе. Истовремено крвна освета угрожава унутрашње јединство земље, које је неопходан услов њеног одржања у суровом окружењу. Зато је држава одлучан противник крвне освете.

У досадашњем дијелу рада настојали смо да укажемо на основни проблем интересовања П. Стојановића. Видјели смо да је то процес претварања родовског у грађанско друштво у Црној Гори. До сада смо тај процес сагледавали са његове социолошке стране. Наредни дио односи се на правне промјене, које су изазване таквим друштвеним кретањима, бар онако како их је видио писац чијим се дјелом бавимо.

II

1. Једна од основних идеја, која се провлачи кроз све радове П. Стојановића, је схватање да се „тајна” закона, правних норми и правних института крије у друштвеним односима. Тачније, **законици су израз друштвених потреба**,⁴⁶ они су нормативни одговор на њих. Тумачити законе и норме изван друштвених односа, по мишљењу писца, води у нормативизам.⁴⁶

⁴¹ Видјети НЕКИ ПРОБЛЕМИ КРВНЕ ОСВЕТЕ У ДОБА НАСТАЈАЊА ЦРНОГОРСKE ДРЖАВЕ, Гласник Одјељења друштвених наука, ЦАНУ, 4/1984, стр. 187.

⁴² Исто, стр. 199.

⁴³ Исто, стр. 200.

⁴⁴ Исто, стр. 201.

⁴⁵ Видјети НАСТАЈАЊЕ САВРЕМЕНОГ ПРАВА..., стр. 113.

⁴⁶ Анализирајући примјену Општег имовинског законика, писац истиче: „Тумачење Законика изван ове друштвене стварности води у празни нормативизам“, ПРИМЈЕНА ОПШТЕГ ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА..., стр. 63.

Из тог разлога, први законици у Црној Гори су више од значајних правних аката. Њихова анализа нам открива не само степен правне свијести већ се кроз њу може реконструисати читав друштвени живот. Законици су субилимат укупних друштвених односа. Тачније, ако њих не можемо да разумијемо без познавања друштвеног живота, и сам друштвени живот постаје разумљивији последице њихове анализе.⁴⁷

На примјеру првих црногорских законика (Владике Петра I, Даниловог законика, Општег имовинског законика) писац показује сложен и промјенљив однос обичаја и писаног права, затим утицај страног права на наше правне прописе, и указује на опасност примјене савремених стандарда и мјерила на још неиздиференциране појаве права и друштва у некадашњој Црној Гори.

2. **Однос обичаја и писаног права** је веома сложен и промјенљив. Црногорски законици су преплитање „старог” и „новог”.⁴⁸ Обичај и писана норма се прожимају. У пракси, кроз примјену, веома је тешко разграничити их једно од другог. Неизвјесно је и која ће норма бити примијењена у датом случају.⁴⁹ Тако је и са Законом Владике Петра I,⁵⁰ а тако и код Даниловог законика.⁵¹ Да би утврдио њихов стварни значај писац се држи основног принципа: **законике треба изучавати кроз њихову примјену.** То је, у суштини, типично социолошки приступ праву.

Како је и сама стварност из које су настајали законици била у великој мијени, то је нормално да су се друштвене противречности одражавале и на правне творевине.⁵² Кроз

47 Поводом Законика Владике Петра I и Даниловог законика, писац истиче: „Губи се из вида чињеница да ова два законика прелазе оквире класичног законског текста и да су стога незаобилазни извор за изучавање не само политичко-правних већ и економских, културних и етнолошких прилика у Црној Гори“, ЗАКОНИК ВЛАДИКЕ ПЕТРА I..., стр. 3.

48 Видјети НАСТАЈАЊЕ САВРЕМЕНОГ ПРАВА..., стр. 29.

49 „Успорени друштвени развитак и партикуларизам обичајног права узрок су колебања и неуједначене судске праксе. Пракса је сплет „старог” и „новог”, установе „архаичног” и савременог права, међусобно се прожимају. Да ли ће на конкретни спор бити примијењена норма обичајно-правне праксе или писани закон зависи од услова средине у оквиру које се спор расправља“, О ПРИМЈЕНИ ОПШТЕГ ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА У СУДСКОЈ ПРАКСИ, Гласник Одјељења друштвених наука, ЦАНУ, књ. 6. 1989, стр. 261.

50 Видјети МЕЂУСОБНИ ОДНОСИ И МЕЂУУТИЦАЈИ ЗАКОНСКИХ ПРОПИСА И ОБИЧАЈНОГ ПРАВА У ЦРНОЈ ГОРИ, Зборник радова „Обичајно право и самоуправе на Балкану и у суседним земљама“, САНУ, 1974, стр. 323—332.

51 Исто, стр. 332—346.

52 „Противречност одредаба Општег имовинског законика привидна је. Та противречност је израз противуречних прилика у вријеме његовог доношења, противуречности, међусобног прожимања и сукоба између још живих установа родовско-племенске организације друштва које вуку у прошлост и оних који су производ развијених приватно-својинских од-

такву анализу се види сва површност и непотпуност нормативистичког приступа, коме је довољан текст норме да би извео закључке о праву једног периода. Истовремено, постаје јасно да избор између примата нормативног и социолошког није само ствар укуса и наклоности појединог аутора, већ принципијелан однос према истини и сазнању права.

Изучавајући настајање права у Црној Гори, писац истиче **двје тенденције** тог процеса. С једне стране, то је **приватно-својинска оријентација** првих црногорских законика, а с друге стране, настојање да се путем њих **централизује државана власт**. Писац показује како наведене тенденције постоје у свим нашим законикима и као одраз постојећих односа и као настојање државне власти да утиче на те односе. Наравно, све треба схватити као доста спор процес, у коме увијек посљедњу ријеч има сам живот.

3. Упоредо са прожимањем „старог” и „новог”, јавља се и међусобни однос домаћег, изворног, права и права држава у чијем се окружењу налазила Црна Гора. **Страни утицаји** су видљиви, како на обичајно, тако и на писано право.⁵³ Ти утицаји постају јачи у мјери у којој се у Црној Гори развијају робноновчани односи. Они нису једнаки у свим дјеловима Црне Горе. Наглашенији су тамо гдје су приватно-својински односи развијенији, а то је област Боке и Приморја⁵⁴ Утицај појединих института је и кроз њихов деформисани облик.⁵⁵

Писац, на изворној грађи, показује како са развојем друштва и његовим укључивањем у међународне токове, друштвене потребе захтијевају усвајање међународних стандарда и правила,⁵⁶ као неопходног услова за нормалну комуникацију. На тај начин, Црна Гора је, упоредо са структурним промјенама у свом друштву, постајала дио савременог свијета. Не треба заборавити чињеницу, коју писац често понавља, да је као посљедица, управо темељитог и дуготрајног социолошког изучавања, у Црној Гори настао најзначајнији писани правни споменик — Општи имовински законик. Начин његовог стварања

носа... Основна порука овог модерног грађанско-правног кодекса је у дијалектичком превазилажењу „старог“ од стране „новог“, ПРИВИДНЕ ПРОТИВУРЕЧНОСТИ ОДРЕДАБА ОПШТЕГ ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА, Анали Правног факултета у Београду, 3/1974, стр. 314.

⁵³ „Како писано тако и неписано, обичајно право у Црној Гори било је под снажним страним утицајем. Црногорско право је синтеза домаћег самониклог обичајног права, установа римско-византијског, односно рецепцијом позакоњеног модерног европског права и шеријата/, СТРАНИ УТИЦАЈ У ЦРНОГОРСКОМ ПРАВУ, Друштво за науку и умјетност Црне Горе, Гласник Одјељења друштвених наука, Титоград, 1/1975, стр. 141.

⁵⁴ Исто, стр. 115—6.

⁵⁵ Видјети О НАСЉЕДНОМ ПРАВУ У БОКИ, „Бока“, 11/1979, стр. 241.

⁵⁶ Видјети О ПРИМЈЕНИ ОПШТЕГ ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА..., стр. 242—3.

обавезује и на такав однос према цјелокупном нашем праву, приликом његовог проучавања.

4. Проучавајући друштвене токове и њихов правни израз, писац посебно истиче **неиздиференцираност** друштвених и правних појава. У животу се преплићу право, обичај, морал, вјеровања и фолкор.⁵⁷ Тако је и у свијести људи. Из тог разлога, П. Стојановић посебно указује на **опасност примјене савремених стандарда и мјерила на друштвене појаве у некадашњој Црној Гори**.⁵⁸ Социолошки је приступ, и из тог разлога, најбољи начин да се у прошлости не „открива“ оно што не постоји, као и да се на њу не пројектује оно што жели да се види.⁵⁹ У том циљу, посебан значај има изворна, чињенична грађа, тј. истраживање „на терену”. Писац се залаже да у прикупљање грађе не смијемо да идемо са унапријед утврђеним закључцима и са готовим схемама. У томе се и састоји изазовност изучавања правне, и не само правне, историје.

Изучавање појава из прошлости захтијева специфичан однос истраживача према предмету истраживања. Са предметом се мора „живјети”. Неопходно је доживјети атмосферу друштвеног живота у којој настају норме и институти који нас занимају. Иако од тада није прошло сувише много времена, веома много се издиференцирала стварност и развио појмовни апарат. Иста имена покривају различите садржаје, и исти термини немају исто значење у данашњици и у прошлости. Због тога се треба чувати од замјењивања стварне расправе терминологијом.

Исто тако, одређени теоријски концепти, који могу да буду корисни и тачни у проучавању других периода или проблема, могу да буду сметња у изучавању социолошко-правних проблема у историји Црне Горе. То се посебно односи на догматско примјењивање марксизма у нашој историографији.

5. У радовима Петра Стојановића обрађени су многи **правни институти**. Предмет његовог интересовања били су право прече куповине, право на удовички ужитак, право на старјешинство, установа теткинства, право на издржавање дјевојке, институција завјетовања дјевојака, институт побратимства, право на остојбину, установа посиновљења итд.

Проучавајући те институте писац посебно истиче двије чињенице. Он, с једне стране, настоји да открије **друштвене узроке** из којих настају дати институти. Тако се у веома садр-

⁵⁷ Видјети ПРАВНА ИСТОРИЈА НА СТРАНИЦАМА „ЗАПИСА“ (1927—1941.), Историјски записи, 3/1978, стр. 29.

⁵⁸ „Опасност од савременог стандардизовања старих друштава, од које није слободна ни наша савремена историографија, посебно је наглашена у правној историји“, исто, стр. 28.

⁵⁹ Видјети НЕКЕ ПОРУКЕ НАСЉЕДНОГ ОБИЧАЈНОГ ПРАВА У ЦРНОЈ ГОРИ И СЈЕВЕРНОЈ АЛБАНИЈИ, Balcanica, Годишњак Балканолошког института САНУ, 1977, VIII, стр. 602.

жајној студији о праву прече куповине, настанак овог института објашњава ксенофобичном тежњом рода да сачува свој интегритет и спаси се од распадања.⁶⁰ Заједница се брани од распадања, и кроз овај институт род покушава да сачува своју солидарност. Она се постиже кроз ограничавање слободе располагања некретнинама. Интерес групе је изнад слободе појединца. Сличан је случај и са институтом побратимства. Сурови услови живљења и императив опстанка узроковали су настанак ове појаве. Зато има случајева да се не брате само појединци, већ и читаве групе људи.⁶¹

С друге стране, писац правне установе посматра динамички, у њиховом развоју. Настале као одговори на нарасле друштвене потребе, оне су подложне промјенама. Тако се нпр. право на издржавање дјевојке, при крају XIX вијека, претворило у право на дио приликом диобе кућне заједнице, тј. од тражбеног је прерасло у стварно право.⁶²

Раније смо навели, да се у том развоју многе установе претварају у своју супротност. Задржавајући форму коју су имали, они попримају садржину која изазива сасвим друге резултате од оних са почетка развоја једног института. На тај начин они добијају сасвим нову функцију. Такви су примјери са правом прече куповине, као и са неким уговорима у сточарству.

У читавом том процесу и држава се не држи по страни. Њена нормативна дјелатност није само одржавање друштвених потреба, већ и настојање да се на друштвене токове утиче. Смјер утицаја је ка јачању робноовчаних односа и ка потпунијој заштити приватне својине. Читав XIX вијек је испуњен том драматичном борбом различитих друштвених снага и токова. Из те социолошке перспективе и нормативне творевине добијају своје значење.

III

1. Прва два дијела нашег рада односила су се на одређење основног предмета интересовања и проучавања у радовима П.

⁶⁰ „Сврха права првокупа јесте да се унутар родовске заједнице сачува имоћина која је тој заједници одвајкада припадала“, ПРАВО ПРЕЧЕ КУПОВИНЕ..., стр. 10. У истом раду писац истиче: „Правом првокупа... родовска група се брани од свог имовинско-идеолошког пропадања“, стр. 18.

⁶¹ „Особита нужда и потребе окрутне борбе за голи опстанак силите су у Црној Гори и сјеверној Албанији племенике на непосредно колективно братимљење, нарочито тамо гдје су у племену несродна братства“, ПОБРАТИМСТВО КАО ОСОБИТА ВРСТА СРОДСТВА У ЦРНОЈ ГОРИ И СЈЕВЕРНОЈ АЛБАНИЈИ, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Словена, ЈАЗУ, књ. 47, 1977, стр. 297.

⁶² Видјети ДЈЕВОЈКА И ЊЕНО ПРАВО НА ИЗДРЖАВАЊЕ..., стр. 85.

Стојановића, као и на објашњење начина на који је он приступао свом предмету.

Сада ћемо покушати да одредимо **основне идеје** (рекли бисмо идеје водиле) које се провлаче кроз све његове радове, и чине осу око које писац ствара сложено ткање правне историје Црногораца.

Анализом радова П. Стојановића уочавају се, по нашем мишљењу, **три основне идеје**. Прва замисао се односи на тежњу да се иза нормативног открије друштвено. Друга се односи на настојање да се иза догађаја пронађу процеси. И трећа, је везана за схватање појава као слојевитих феномена. Треба истаћи да ове три мисли, у његовим радовима, чине јединство и узајамно се прожимају.

2. На крају Општег имовинског законика у чл. 993 стоји записано: „Ко само ријечи законске знаде, тај још закона не зна, док му не схвати разум и смисао”. Ова изрека би могла да се узме за мото цјелокупног стваралаштва Петра Стојановића. У њој је, на језгровит начин, изражена основна тежња цјелокупног његовог дјела — **иза свијета норми откривати друштвене интересе и потребе и кроз њих одређивати значење права**. Он је нормативно схватао као дио шире цјелине — друштва, у којој је оно добијало свој „разум и смисао”.⁶³ То је изразито социолошки приступ праву.⁶⁴ Такво схватање права приоритет не даје оном што је записано и прописано, већ оном што се остварује у животу.⁶⁵ Занемарити друштвене прилике, у којима настају поједине норме, као и читави законици, неминовно, по мишљењу писца, доводи до површних закључака и произвољних тврђења.⁶⁶

Из тих разлога, писац, као критеријум за оцјењивање односа писаног и обичајног права, као и за утврђивање њиховог значаја, узима примјењивање норми.⁶⁷ Такав приступ доводи писца на саму ивицу социолошког дефинисања права. Иако је у већини његових радова, латентно, присутан нормативни појам права, у његовим познијим радовима се осјећа приближавање

⁶³ „Везујући се за текст писаних прописа и робујући њиховој норми, научни радници своде тежиште правних питања на оно што треба да буде, а не на оно што јесте, што је провјерено у свакодневној пракси...“, **НАСТАЈАЊЕ САВРЕМЕНОГ ПРАВА...**, стр. 12.

⁶⁴ Социолошки приступ треба разликовати од социологистичког као што треба двојити нормативно од нормативистичког у прањој науци.

⁶⁵ „Било да је ријеч о обичајном праву или о писаном пропису, има се узети за истинито оно што је стварно. А стварна је правна норма која је прихватљива за друштвену праксу и основ је за регулацију те праксе. Норма која је изван те праксе и према којој се друштвена стварност одбојно односи није мјеродавна за оцјену правног живота у времену у коме је ова норма настала“, **НАСТАЈАЊЕ САВРЕМЕНОГ ПРАВА...**, стр. 19.

⁶⁶ Видјети **ЗАКОНИК ВЛАДИКЕ ПЕТРА I...**, стр. 97.

⁶⁷ Видјети **НАСТАЈАЊЕ САВРЕМЕНОГ ПРАВА...**, стр. 72.

социолошком појму права. Његово посљедње, на жалост, постхумно објављено дјело, готово да такво одређење и прихвата.⁶⁸

Овим не желимо да тврдимо да је П. Стојановић био присталица социолошког одређења појма права. Хтјели смо само да покажемо да је социолошко проучавање права приближило писца социолошком одређењу права.⁶⁹ Но, независно од дефинисања појма права, остаје чињеница да је писац увијек настојао да ритам права схвати као дио великог и свеобухватног ритма друштва.

2. Проучавајући право и његове институте на простору данашње Црне Горе, писац је уочио њихову историјску димензију. Раније смо истакли да се правни живот у његовим радовима, приказује развојно, у непрекидној мијени. Тај ритам промјена је постајао све динамичнији са протеклом времена.

Са наведеним је повезана једна од основних мисли, која је истовремено и методолошки постулат — **иза догађаја откривати процесе**. Тиме се писац одређује не само према изучавању права, већ и према схватању историје уопште, и правне историје посебно. Задатак посљедње није у хронолошком ређању догађаја и описивању чињеница.⁷⁰ Она треба да „иза” тих појединачних догађаја и чињеница открије „дубљи” слој стварности. Треба настојати да се иза појединачног открије опште, иза случајног схватити законито. Такав приступ захтијева комплексне анализе, тј. свестрано изучавање права.⁷¹ Оне, по мишљењу аутора, нису бројне у нашој историјско-правној науци.

Залажући се за овакав приступ научни рад се од обичног описивања претвара у узрочно објашњење. У својим радовима он је тај приступ праву и остварио. Зато његове студије личе на „прозоре” гдје се кроз правне институте сагледава друштвена стварност. На тај начин, правне норме и правни институти постају детаљи велике фреске друштвеног живота, на којој добијају, како би рекао Валтазар Богишић, свој „разум и смисао”.

3. Са наведеним идејама у радовима П. Стојановића повезана је и **слојевитост у посматрању појава**. Слојевитост у сагледавању феномена је двострука: **како у простору, тако и у**

⁶⁸ Писац изричито каже: „Позитивни прописи нијесу укупно право“, исто, стр. 181.

⁶⁹ Поново истичемо оно што смо раније напоменули: потребно је разликовати начин изучавања права од појмовног одређења права.

⁷⁰ „Правна историја није у тзв. догађајној историји. Она се не исцрпљује у дескрипцијама и хронолошком репродуковању голих чињеница, ПЕДЕСЕТ ГОДИНА „ПРАВНОГ ЗБОРНИКА“..., стр. 11.

⁷¹ Оцјењујући стање у нашој правној историји, писац истиче: „Недостају комплексније анализе (правно-нормативистичке, лингвистичке, историјско-социолошке) правних установа, с обзиром на вријеме и мјесто њиховог настанка“, МЕТОДОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ У ИСТОРИЈСКО-ПРАВНОЈ НАУЦИ, Зборник радова са научног скупа „Прошлост Црне Горе као предмет научног истраживања и обраде“, ЦАНУ, 1987, стр. 349.

времену. У томе се састоји примјена упоредног метода у правним истраживањима.

Примјере прве врсте слојевитости налазимо готово у сваком раду П. Стојановића. Писац истиче неколико „појасева” у којима исти правни институт нема исто значење и не врши исту функцију. Разлог за такво стање је неједнак развој свих крајева у којима се посматра остваривање појединих норми и института. Посебно се разликују подручја Боке и Приморја, Старе Црне Горе, Брда и сјеверне Албаније.⁷² Бока и Приморје су најразвијеније области, док се подручје Старе Црне Горе може рећи да је било на вишем степену развоја него област Брда, или сјеверне Албаније. Зато, нпр. Право прече куповине, у исто вријеме, нема исто значење у сваком од побројаних подручја. Оно је прво и иживљено у најразвијенијим областима. Сличан је случај и са тестаменталним наслеђивањем,⁷³ као и са устаном побратимства.⁷⁴

Неједнак развој друштвених односа изазива одговарајуће посљедице и на судску процедуру и прикупљање доказа у судском поступку. Архаична доказна средства најпорије престају да се примјењују у Приморју, а најпозније у Брдима и сјеверној Албанији.⁷⁵

Истовремено са указивањем на просторну, „хоризонталну” слојевитост, писац прегледно истиче и „вертикалну” слојевитост појава, тј. праћење развоја појединих института кроз вријеме. Већ смо указали да је он на бројним примјерима показао шта значи и до чега доводи процес изобичајавања. Тачније, кроз тај процес је запажена једна од одлика друштвеног (и не само друштвеног) живота — тежња појава да се претварају у своју супротност. Његова најуспјешнија студија, по нашем мишљењу, је анализа права прече куповине.⁷⁶ Ту је подробно показано како се један институт не мијењајући своју форму, може временом испунити различитом садржином, и како на крају свог еволутивног процеса мало личи на себе са почетка развоја. На тај начин, писац ствара слику права која пред нама пулсира, која се креће и непрекидно мијења. Његови радови садрже не само објашњење права појединог периода, већ и приказивање пута развоја права, не само сагледавање структуре, већ и динамике правног живота.

⁷² Исто, стр. 350.

⁷³ Писац истиче „... да је тестаментално наслеђивање најразвијеније у Боки, мање је развијено у Старој Црној Гори, а у Брдима је тек у повоју“, О НАСЉЕДНОМ ПРАВУ У БОКИ, стр. 244.

⁷⁴ Видјети ПОБРАТИМСТВО..., стр. 313—14.

⁷⁵ Видјети ОРДАЛИЈЕ — БОЖЈИ СУД И ЊЕГОВИ ТРАГОВИ У ЦРНОГОРСКОМ ПРАВУ, Историјски записи, 1/1977, стр. 22—23.

⁷⁶ Видјети ПРАВО ПРЕЧЕ КУПОВИНЕ..., стр. 5—90.

IV

1. На крају нашег рада, покушаћемо да критички укажемо на допринос Петра Стојановића већој примјени социолошког метода у историјско-правној науци, као и да укажемо на извјесне недоречености у његовим радовима.

Одмах треба истаћи да је писац један од првих истраживача који је примјењивао социолошки метод у историјско-правној науци. Овим никако не желимо да тврдимо да прије њега није било писаца који су користили овај метод у сличним истраживањима. Довољно је да се сјетимо имена Валтазара Богишића или Ника С. Мартиновића. И међу савременим историчарима права има писаца који овај метод користе у својим радовима.

Зато можемо рећи да Петар Стојановић није почињао на неузораној ледини. Он је имао значајне претходнике, писце који су остварили трајан допринос примјени социолошког метода у правној науци уопште, и историјско-правној посебно. Но, и поред тога можемо рећи да социолошки метод у нашој правној науци није кориштен ни приближно свом значају, и много мање него нормативни и догматски метод.

Једна од највећих вриједности Стојановићевих радова је **практична примјена социолошког метода**. Он се ријетко када бави теоријским, па и методолошким, питањима посебно. Тачније речено, он не говори да би социолошки метод у правној науци требало примјењивати, нити савјетује како би га требало користити. На конкретним примјерима он то показује и остварује. Зато његове радове и треба сврстати у **примијену социологију права**. Сасвим је природно да у развоју једне науке претходи њеном теоријском уопштавању емпиријска њена фаза. Тако је и са социологијом права, која је веома млада наука. Тек касније, на већем степену њеног развоја, доћи ће до теоријских уопштавања и систематизације.

2. Да би се ваљано примјењивао социолошки метод у било којој науци, па и историји права, неопходно је брижљиво и темељито прикупљање чињеница. Кроз све своје радове писац упорно упозорава на **значај историјске грађе**, архивског прикупљања чињеница, као услова за научно објашњење појава које нас интересују.

Инсистирајући на прикупљању чињеница, писац истиче значај њиховог квантитета и квалитета. Оне морају бити и бројне и разноврсне. То се остварује кроз **интегралан приступ појавама**. На примјеру изучавања правних појава то значи да нормативно не можемо заобићи, оно је оно од чега полазимо. Али остати само на њему значи објашњење замијенити са описом. Из тог разлога, истраживач мора посједовати широко знање, јер је такав предмет његовог изучавања.

Примјењујући такве принципе у својим радовима Петар Стојановић је темељито градио своје творевине. То нису радови који су стварани за једнократну употребу и опсенарске ефекте. Они су темељито саздани, и у својим основним порукама су предодређени да трају.

3. Истичући допринос и указујући на значај и вриједност радова П. Стојановића, треба указати на **пропусте и њихове недоречености**. У противном наш суд би се свео на апологетски спис, што је стране основним погледима и писца чије радове и идеје анализирамо.

По нашем мишљењу, основни недостаци тичу се недовољне систематичности, непотпуне рашчлањености и издиференцираности појединих појмова, као и занемаривања универзалности појава и процеса којима се бавио.

Недовољна систематичност његових радова је лако уочљива. По својој природи он је био много више аналитичан, него синтетичан истраживач и писац. То је посебно уочљиво у начину излагања. Чињенице су темељито прикупљене, веома савјесно обрађене, али су могле да буду прегледније изложене, са више система и рада. Тиме би и сам стил излагања допринио већој јасности, а избјегла би се и понављања којих има.

Кроз све своје радове писац се залаже за досљедно социолошки приступ, он настоји да иза свијета норми открије друштвене потребе и интересе. Он у томе и успијева. Међутим, сам појам друштвених односа, потреба, интереса, **није довољно рашчлањен и издиференциран**. И, с друге стране, он се најчешће своди на економске потребе интересе и односе. У основи то је тачно, али није довољно. Прецизније речено, недостаје утврђивање конкретних веза између правних појава, с једне стране, и појединих других друштвених појава, с друге стране.

И на крају, и поред тога што писац веома опрезно користи упоредни метод у својим анализима, у његовим радовима **недостаје сагледавање универзалности појава** које он проучава. Ово истичемо из разлога што се сличне појаве и институти заглавају и код других народа и друштава. Као да се дух друштвеног живота, готово свуда, на сличан начин испољава у свом развоју. Таквих упоредних анализа недостаје у радовима П. Стојановића. Речено Хегеловим језиком, писац је иза бића открио суштину, и био је на путу да сазна појам, али га није досегао.

Но, и поред наведених пропуста и недостатака, радови Петра Стојановића, озбиљношћу приступа, квалитетом обраде и темељитошћу закључака, дају значајан допринос нашој правној науци.

Једног дана, када се буде критички сагледавала историја наше правне науке, он ће, осим као истакнути историчар права, бити означен и као **један од писаца који је обавио пионирски посао у нашој социологији права**.

*

*

*

Петар Стојановић припада уском кругу наших истакнутих научника, истраживача права. Из његовог пера су изашле многе вриједне студије. После њих смо себи ближи, а другима разумљивији. Његови радови, иако невелики обимом, често су садржајнији од дебелих књига појединих писаца. Они личе на велико и темељито припремање једне цјеловите правне историје Црногораца. Тачније, они су фрагменти једне слике која није потпуно завршена, каменчићи у мозаику који није до краја склопљен. За његово довршење писцу није фалило знања, нити недостајало умјећа, али, на жалост, јесте времена. Зато његово дјело има нешто од оне трагичне недовршености и недоречености, које срећемо код многих путника на стази науке, којима није суђено да стигну ондје гдје су наумили. Овај савјесни истраживач је отишао прије него што је саопштио своју посљедњу ријеч.

Dragan K. Vukcevic

SOCIOLOGICAL APPROACH TO LAW IN THE WORKS OF PETAR D. STOJANOVIC

Summary

This paper emphasises the significance of the sociological approach in the works of Petar D. Stojanovic. The main process which is the subject of research in the works of Stojanovic is the transformation of a tribal society into a civil society in Montenegro, and how this process was reflected in the law and legal institutions.

The writer pays special attention to the ownership, establishment of state power, social stratification and family relations in Montenegro in the 19th and at the beginning of the 20th centuries. Behind all legal (normative law) changes, he perceives the changes in the sociological essence of the Montenegrin society. To be more precise, changes in law are connected to and explained by large-scale sociological changes of the society of the time. That is what makes his sociological approach significant.

Due to such approach in explaining legal phenomena, Petar D. Stojanovic is designated one of the pioneers of the sociological-legal approach in our law science.

